

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

**Дипломна робота
бакалавра**

з теми: **Фермерський рух в Україні (кінець XX – початок XXI ст.).**

Виконала: студентка 4 курсу
групи Ist2-B15
спеціальності 6.020302 Історія*

Стебельська Ірина Василівна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
кафедри архівознавства, спеціальних
історичних і правознавчих дисциплін

Лубчинський Андрій Анатолійович

Рецензент: _____

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія і джерельна база дослідження	6
Висновки до розділу	
Розділ 2. АПК України після здобуття незалежності	12
Висновки до розділу	
Розділ 3. Фермерський рух в Україні на початку XXI ст.	30
Висновки до розділу	
Розділ 4. Особливості, проблеми та перспективи розвитку фермерського руху на сучасному етапі	47
Висновки до розділу	
Висновки	64
Список використаних джерел та літератури	68

ВСТУП

Актуальність теми. Сільське господарство України пройшло багато випробувань економічного, політичного, соціального характеру протягом різних часових проміжків історії нашої держави. З давніх часів українське сільськогосподарське виробництво вирізнялось своєю багатокладністю, різноманітністю форм господарювання. Тому всі проблеми, які стосуються напрямків розвитку аграрного сектору є цілковито актуальними. І хоча одні із найрадикальніших трансформацій відбулися на початку 1990-х рр., коли в процесі суспільно-економічних перемін, виділився принципово новий для українського соціуму соціальний прошарок – фермерство. Саме в цей період дана категорія населення змогла зайняти власну нішу в суспільній структурі українського суспільства. Адже фермерські господарства – це рівноправна ланка економічної системи держави, яка дозволяє більш повно визначити й застосувати потенціал сільського господарства, а отже і допомогти відродити сучасне українське село.

Отже дослідивши багату історичну практику, різні суперечливі моменти суспільно-економічних перетворень в українському селі, ми зможемо розробити успішну стратегію піднесення українського аграрного виробництва.

Разом з тим проблема ефективності сільгоспвиробництва, особливо фермерського, простежено недостатньо, особливо з врахуванням маркетингових ідей. Воно і досі не знайшло достатнього висвітлення у вітчизняній історичній та економічній літературі. А досвід зарубіжних країн потребує ґрунтовної адаптації до умов господарювання в Україні. Тому розробка принципів та методологічних основ ефективного розвитку сучасного фермерського виробництва в Україні набуває актуальності як для історичної науки, так і для практики господарювання.

Мета дослідження – узагальнення концептуальних підходів, організаційно-економічних пропозицій (типових та альтернативних), які сприяють підвищенню ефективності фермерських господарств у ХХІ ст.

У відповідності до поставленої мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми;

- дати характеристику напрямам реформування аграрного сектора України після здобуття незалежності;
- розглянути соціальну та економічну складову розвитку сільськогосподарського виробництва в 90-х рр. XX ст.;
- охарактеризувати розвиток фермерського руху в Україні на початку XXI ст.;
- простежити особливості, проблеми та перспективи розвитку фермерства на теперішньому етапі.

Об'єкт дослідження – аграрний сектор незалежної України.

Предмет дослідження – сукупність організаційно-економічних взаємин, що склалися у процесі формування і розвитку фермерських господарств в кінці XX-го – на початку XXI ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1991-2019 рр. Нижня межа дослідження обумовлена здобуттям незалежності і виникненням необхідності реформування аграрного сектору України. Верхній рубіж дослідження пов'язаний із сучасним розвитком фермерського руху в Україні на основі існуючої законодавчої бази і можливості її вдосконалення.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територіальні межі незалежної України визнані міжнародною спільнотою.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальні принципи логіки, історизму та об'єктивності, система загальнонаукових дослідницьких методів системного та структурно-функціонального аналізу, а також історичний, логічний, порівняльний методи.

Так, у результаті монографічного вивчення масових даних виявлені склад, розміри фермерських господарств, їхня спеціалізація, забезпеченість технікою, освітній рівень фермерів. Організаційно-економічні параметри фермерських господарств розроблялися розрахунково-конструктивним методом. В основу розрахунків узяті наявні нормативи, розроблені НДІ і проектними організаціями, типові норми, скориговані на середньофактичний рівень розвитку галузі з урахуванням регіональних особливостей функціонування фермерських господарств.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані істориками, політологами, політиками, місцевими краєзнавцями у подальшій науковій та практичній розробці проблем аграрної історії України, а також при розробці нормативних курсів з історії України, спецкурсів з історичного краєзнавства.

Провідні положення і умовиводи, фактичний матеріал може бути використаний для наступного дослідження даної теми і суміжної проблематики, для осмислення особливостей впровадження ринкових взаємовідносин та подальшого їх розвитку в сільськогосподарському виробництві, зокрема, в фермерському господарстві. Одночасно матеріали з розвитку фермерського руху кінця ХХ – початку ХХІ ст. можуть бути використанні для підготовки спецкурсів та семінарських занять, у вузівських курсах навчальних дисциплін економічного та історичного циклу.

Апробація результатів дослідження. Подане до розгляду дослідження пройшло апробацію у вигляді виступу на звітній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2019 р., а також на попередньому захисті на кафедрі архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін.

Структура роботи. Складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків в кінці роботи і списку використаних джерел та літератури (загалом 60 позицій).

ВИСНОВКИ

Отож, фермерство за останні два десятиліття стало традиційною формою ведення сільського господарства. Такі хазяйства виробляють широкий спектр продукції для внутрішніх потреб та експорту. Проте в Україні існує ряд нагальних проблем, які уповільнюють подальший розвиток фермерського господарства і потребують негайного вирішення.

Фермерські господарства стали завзято розгортатися на початку 90-х років минулого століття. Якщо в 1990 р. було зареєстровано лише 82 таких господарства, які в своєму користуванні мали 2 тис. га сільськогосподарських угідь, то п'ять років по тому їх чисельність зросла до 34,8 тисяч, а угіддя в їх використанні збільшилися до 786,4 тис. га. За підсумками 2014 р. кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні становила 32,1 тис., що на п'яту частину менше, ніж роком раніше. У користуванні фермерів перебувало 4,7 млн. га сільськогосподарських угідь, що більше порівняно з попереднім роком на 6 %, або майже 13 % від загальної площі сільськогосподарських угідь.

За увесь фазу розвитку фермерства в Україні їх найбільша чисельність була зафіксовано у 2007 р., проте за масштабами користування сільськогосподарськими угіддями того періоду поступалася показнику 2014 р. Чисельність найманих робітників у таких господарствах минулого року становила 57,2 тис. осіб. При цьому середня площа сільськогосподарських угідь одного фермерського господарства становить 146,5 га; площа ріллі – 141,4 га. У середньому на 1 господарство припадало 2,9 працівників.

У 2015 р. продовжувалася тенденція до збільшення чисельності фермерських господарств. Станом на 1 липня 2015 р. за даними реєстру Агро Держстатслужби України, чисельність зареєстрованих господарств становила 39,5 тис. При цьому розміри використання угідь зменшилися. На середину поточного року в користуванні таких господарств знаходилося 4,4 млн. га сільськогосподарських угідь. Суттєві коливання у чисельності фермерських господарств та площами угідь в їх користуванні можуть залежати від чисельності підзвітних суб'єктів господарювання різним формам статистичної звітності, а також виходячи з інформації щодо тимчасово окупованої території

Автономної республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Разом з тим, станом на 1 липня 2015 року найбільше фермерських господарств зареєстровано в Одеській (5,1 тис.), Миколаївській (3,8 тис.), Дніпропетровській (3,3 тис.) областях. Більші порівняно з іншими регіонами площі користування сільськогосподарських угідь у фермерів знаходяться у Дніпропетровській (452 тис. га), Одеській (429 тис. га) та Кіровоградській (415 тис. га) областях. Проте за розміром сільськогосподарських угідь у розрахунку на одне господарство відзначилися фермери Харківщини (197 га), Чернігівщини (176 га) та Сумщини (165 га).

Фермерські господарства припадають до дрібнотоварних виробників продукції. Основною метою їх діяльності є забезпечення власних попитів у сільськогосподарській продукції і продовольстві та продаж лишків такої продукції. На таких домінантах формувалися фермерські господарства в незалежній Україні в дев'яностих роках ХХ ст. За наявну фазу розвитку цілі та завдання їх діяльності змінювалися. Наразі переважна більшість фермерів виробляють продукцію для продажу і лише частину такої продукції полишають для власних потреб.

Фермерські господарства мають різні спеціалізації, утім більшість з них займається вирощуванням зернових та олійних культур. За підсумками 2014 р. фермерські господарства України виробили 7,7 млн. т зерна та майже 3 млн. т олійного насіння. Під цими культурами знаходяться головні площі земель фермерів. Якщо загальна площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств становить 4,5 млн. га, то під зерновими культурами знаходилося 2,2 млн. га, олійними 1,5 млн. га. Фермери також займаються вирощуванням цукрових буряків, картоплі, овочів, продовольчих баштанних культур, проте їх частка в структурі посівів фермерських господарств не переважає 1 %.

Фермерські господарства України привносять істотний вклад у загальнодержавне виготовлення продукції сільського господарства. Частка виробництва фермерами зерна у валовому виробництві України становить 12 %, соняшнику – 19 %, ріпаку – 18 %, сої – 16 %, продукції тваринництва за

видами – від 1 до 3 %. Таким чином, фермери відіграють важливу роль у забезпеченні потреб внутрішнього ринку та формуванні експорту.

Першорядними проблемами розвитку фермерського господарства України є відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства. Модерні технології та технічне забезпечення виробничих процесів є недосяжним для більшості фермерів через їх дорожнечу. Фермери мають незначне фінансове забезпечення свого функціонування, якого ледве вистачає для придбання необхідних ресурсів для нового циклу виробництва. У свою чергу, перехід на більш вищий рівень господарювання передбачає побічне залучення матеріальних ресурсів для ведення бізнесу.

Можливістю залучення фінансових ресурсів є банківське кредитування. Втім умови кредитування у нинішній період економічної та політичної нестабільності в державі є мало привабливими для фермерів. Ставки кредитування банківських установ з супутніми послугами перевищують 30 % річних. Для порівняння: за підсумками 2014 р. рівень рентабельності виробничої діяльності фермерів становить 29,6 %. Тобто залучення банківського кредитування було фінансовим тягарем для фермерів.

Більш прийнятними для фермерів є державні програми виділення цільових коштів для купівлю техніки, устаткування, будівництва виробничих та обслуговуючих об'єктів. Проте такі програми в останні роки не фінансуються, або виділених з бюджету коштів не достатньо для забезпечення потреб таких суб'єктів господарювання. Торік фермери отримали за рахунок бюджетних дотацій та податку на додану вартість 34,4 млн. грн., що становить 1,1 тис. грн. в розрахунку на одне господарство.

У ринкових умовах дрібним фермерським господарствам важко конкурувати на розвинутих сільськогосподарських ринках, до яких належить ринок зерна та олійного насіння. Фермери мають незначні товарні партії продукції, не поодинокі випадки реалізації продукції з поля, без необхідної доробки та доведення до вимог державних стандартів.

До задумів можна віднести можливий перехід фермерських господарств від зернової та олійної спеціалізації до овочевої і фруктові, що потребуватиме інвестицій у розвиток відповідної інфраструктури. Це перш за все складські приміщення та формування системи оптових селянських ринків, що необхідно для збереження врожаю та його, в разі потреби, швидкої реалізації. Тому що зберігати врожай, частково перезволожений через дощі, необхідно в спеціальних овочесховищах. Це посприє збереженню якості продукції та мінімізувати коливання цін впродовж року. Відтак необхідна розбудова складського господарства та розвиток заготівельно-збутової мережі через кооперацію фермерів.

Більшість вирощеної товарної продукції не знаходить споживачів через відсутність можливості її продажу. До того ж, не всі виробники мають умови для довгочасного її зберігання, тому багато продукції просто псується. Мережа заготівельно-збутової кооперації, яка побутувала за радянських часів, була зруйнована, а натомість сучасна, ринкова ще не побудована. Влада здійснює перші кроки з налагодження кооперативних взаємовідносин на ринку сільськогосподарської продукції, які є вкрай необхідними, але не в змозі розв'язати існуючу проблему.

Створення власних кооперативів-виробників із подальшим продажем продукції через оптово-продовольчі ринки, мережі супермаркетів, громадського харчування є довгоочікуваним наслідком у розбудові сучасної заготівельно-збутової мережі. Такі кооперативи позитивно впливатимуть на формування цін, а як результат збільшать доходи фермерів.

Уряд підтримує будівництво сучасних сховищ для зберігання плодоовочевої продукції. Відтак, у країні працюють сховища для картоплі та овочевої продукції для одночасного зберігання 2,4 млн. т. У ближчій перспективі планується ввести в експлуатацію нові потужності на півмільйона тонн. Сховища потрібно зробити максимально загальнодоступними перш за все для дрібнотоварних виробників. Тому держава разом з сільгоспвиробниками та місцевими органами влади повинна обрахувати, де потрібно робити такі сховища та підтримувати цим самим розвиток фермерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

I. Джерела:

1. Господарський кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – С. 144. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. – № 32. – С. 453. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>
3. Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII «Про колективне сільськогосподарське підприємство» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 20. – С. 272. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>
4. Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 45. – С. 363. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
5. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016. – № 21. – С. 406. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>
6. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. – № 14. – С. 186. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12/ed19911220>
7. Закон України «Про форми власності на землю» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. – № 18. – С. 225. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2074-12>

II. Література:

8. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5) / За ред. П.Т. Каблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 647 с.
9. Апостолова Т.В. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання в регіональному АПК: Моногр. / Т.В. Апостолова, І.Д. Бурковський, Я.В. Бунзяк, О.М. Вишневська, М.В. Дубініна. – Миколаїв: Миколаїв. держ. аграр. ун-т, 2005. – 440 с.
10. Артеменко А.М. Організаційно-економічні основи розвитку фермерських господарств: монографія / А.М. Артеменко. – К.: Ін-т аграр. економіки, 2008. – 270 с.
11. Балян А.В. Виробництво сільськогосподарської продукції у селянських (фермерських) господарствах області / А.В. Балян, Е.В. Спаський // Економіка АПК. – 1999. – № 9. – С. 29-34.
12. Бугуцький Ю.О. Розвиток фермерських господарств в Україні / Ю.О. Бугуцький // Економіка АПК. – 1998. – № 6. – С. 25-28.
13. Бурдейний І.М. Фермерство як ефективна форма господарювання на селі / І.М. Бурдейний // Економіка АПК. – 1999. – № 5. – С. 22-25.
14. Вахович І.М. Регіональний вимір стимулювання розвитку малого підприємництва: монографія / І.М. Вахович, Ю.О. Шейко. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – 272 с.
15. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія / В.П. Горьовий. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 540 с.
16. Горьовий В.П. Ефективність фермерських господарств лісостепової зони України / В.П. Горьовий. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2007. – 64 с.
17. Гривківська О.В., Хлівна І.В. Джерела фінансового забезпечення розвитку малих фермерських господарств / О.В. Гривківська, І.В. Хлівна // Актуал. пробл. економіки. – 2008. – № 7. – С. 154-163.
18. Гринів Л.С. Фізична економія: нові моделі сталого розвитку: монографія / Лідія Святославівна Гринів. – Львів: Ліга-прес, 2016. – 424 с.

19. Громадські об'єднання: їх роль у суспільно-політичному і соціально-економічному житті країни / [Джос Ф.Х., Гончарук Н.Б., Каденюк О.С. та ін.] – К.: «ВІПОЛ», 1997. – 194 с.
20. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С.І. Дем'яненко // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 50-61.
21. Єранкіна О.О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія / О.О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – 419 с.
22. Заячук М.Д. Геопросторова організація фермерського укладу України: монографія / М.Д. Заячук. – Чернівці: Букрек, 2015. – 519 с.
23. Збарська А.В. Управління розвитком малих форм господарювання на селі: монографія / Збарська А.В., Талавирич О.М. – Ніжин, 2015. – 447 с.
24. Збарський В.К. Державна підтримка сільського господарства / В.К. Збарський, В.П. Горьовий // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 74-80.
25. Збарський В.К. Розвиток різноукладності в аграрному секторі України / В.К. Збарський, А.В. Збарська // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 4. – С. 107-115.
26. Збарський В.К. Вклад фермерських господарств у розвиток економіки сільських регіонів / В.К. Збарський, А.В. Збарська // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2013. – № 6. – С. 33-38.
27. Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін. Економіка сільського господарства: навчальний посібник для ВНЗ / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий / За ред. Збарського В.К., Мацибори В.І. – К: Каравела, 2010. – 213 с.
28. Кирилов Ю.Є. Концептуальні засади конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації: Ю.Є. Кирилов; Держ. вищ. навч. закл. «Херсон. держ. аграр. ун-т». – Херсон: Олді-плюс, 2015. – 419 с.
29. Колокольчикова І.В. Ринкові фактори підвищення ефективності селянських (фермерських) господарств // Схід. – 2003. – № 2 (52). – С. 33-36.

30. Копитко В.І. Особливості розвитку фермерських господарств у західному регіоні України // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 49-54.
31. Кропивко М.Ф. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності / М.Ф. Кропивко, М.М. Ксенофонов, Н.В. Хміль // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 5-14.
32. Кропивко О.М. Громадські об'єднання України в умовах реформування аграрного сектора АПК (1991-1996 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Кропивко. – К., 1997. – 24 с.
33. Крупка Ю.М. Аграрне право України: навч. посіб. для дистанційного навчання / Ю.М. Крупка; за наук. ред. Н.Р. Малишевої. – К.: Університет «Україна», 2006. – 160 с.
34. Кукса І.М. Механізм державного регулювання інноваційного розвитку АПК: монографія / Кукса І.М.; ВНЗ «Нац. акад. упр.». – Київ: СІК ГРУП УКРАЇНА, 2014. – 327 с.
35. Кулинич П. Правові питання створення та діяльності фермерських господарств [Текст] / П. Кулинич. // Юридична Україна. – 2003. – № 11. – С. 62-65.
36. Липчук В.В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку: монографія / В.В. Липчук, Л.Б. Гнатишин, О.М. Кордоба. – Л., 2012. – 236 с.
37. Макаренко П.М. Економічне відтворення аграрного виробництва в умовах ринку: монографія / П.М. Макаренко, Т.В. Попова. – Мелітополь: Вид-во «Люкс». – 2011. – 348 с.
38. Макаренко П.М. Фермерські господарства України – до 20-річного ювілею / П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 16-24.
39. Малахай Г.А. Форми та методи оцінки результативності бюджетування фермерських господарств / Г.А. Малахай // Економіка: проблеми теорії та

практики. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – Т. IV. Вип. 218. – С. 1075-1085.

40. Мармуль Л.О. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств: монографія / Л.О. Мармуль, О.Л. Гальцова. – К.: ННЦІАЕ, 2006. – 204 с.

41. Махортов Ю.О., Дмитренко В.Л. Сучасний стан і перспективи розвитку фермерства в Україні // Вісник аграрної науки. – 2003. – № 6. – С 73-76.

42. Мельник Л.Ю. Фермерські господарства: проблеми ефективного функціонування та розвитку / Л.Ю. Мельник, О.Е. Ільченко // Держава та регіони. Серія. Економіка та підприємництво. – 2012. – Вип. 2. – С. 131-134.

43. Михасюк І. Регулювання національної економіки в екстремальних умовах (в умовах війни) / І.Михасюк, В. Чаус. – Львів: Априорі, 2016. – 212 с.

44. Михасюк І. Розвиток приватних агроформувань і подолання аграрної кризи // Економіка України. – 2000. – № 8. – С 62-65.

45. Мохненко А.С. Виникнення, еволюція та сутність фермерських господарств / А.С. Мохненко // Таврійський науковий вісник. ХДАУ. – Херсон, 2009. – Вип. 62. – С. 299-306.

46. Назаркевич О.Б. Перспективні орієнтири сталого розвитку малого аграрного підприємництва / О. Назаркевич, М. Терехух // Формування ринкової економіки в Україні. – Вип. 36. – 2016. – С. 113-116.

47. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві: [стат. бюл.] / за ред. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. – К., 2015. – 45 с.

48. Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України / В. Нелеп // Економіка України. – 2011. – N 9. – С. 54-63.

49. Нечитайло В.В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. – 436 с.

50. Організація і функціонування фермерських господарств: Навч. посіб. / П.К. Бечко, А.Ф. Бурик, І.А. Бутило, О.М. Геркіял, З.М. Грицаєнко, Б.С. Гузар, В.О. Єщенко, Н.І. Загребельна, Т.Е. Кучеренко; Уман. с.-г. акад. – К.: Нічлава, 1999. – 179 с.

51. Організація селянських (фермерських) господарств / М.Г. Лобас, А.В. Македонський, Д.Є. Беляєв, О.В. Грищенко. – К.: Агроінком, 1998. – 283 с.
52. Пахольчук О.І. Розвиток землекористування селянських (фермерських) господарств / О.І. Пахольчук // Економіка АПК. – 1997. – № 12. – С. 22-24.
53. Плесняєва С.М. Ефективність формування фермерських господарств // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2003. – № 4. – С. 161-165.
54. Семчик В.І. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України: монографія / В.І. Семчик, Ю.Л. Бошицький, Д.В. Бусуйок, О.В. Гафурова, В.М. Єрмоленко. – К.: Юрид. думка, 2010. – 455 с.
55. Сільськогосподарські кооперативи: теорія і практика: монографія / [О.В. Ульяновченко та ін.]; Харків. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва, Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. П. Василенка. – Харків: Смугаста типографія, 2015. – 273 с.
56. Трегобчук В.М. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / Інститут економіки НАН України. – К., 2003. – 260 с.
57. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення [Текст]: навч.-практ. посібник / М.В. Шульга, В.П. Душман, П.Ф. Кулинич, В.Ю. Юркевич. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – 464 с.
58. Черевко Г. Основні напрями і умови удосконалення державного регулювання земельних відносин / Г. Черевко, Г. Дудич // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5, № 1-2. – С. 136-146.
59. Шолойко А.С. Законодавче забезпечення державної фінансової підтримки страхування виробництва у фермерських господарствах / А.С. Шолойко // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 94-97.
60. Щурик М.В. Новітні основи модернізації участі держави в процесі організації використання, розподілу та охорони земельних ресурсів АПК: виклик глобалізації / М.В. Щурик // Економічний форум: науковий журнал. – Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2014. – № 1. – С. 104-111.